

ІНСТИТУТ СОЦІАЛЬНОЇ ТА ПОЛІТИЧНОЇ ПСИХОЛОГІЇ НАПН УКРАЇНИ

Умеренкова Наталія Федорівна

УДК: 364.62 : 316.62 – 058.833 – 055.2 “364”(043.3)

**ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ
КОМУНІКАТИВНОЇ ПОВЕДІНКИ ДРУЖИН
У СІМ'ЯХ КОМБАТАНТІВ**

19.00.05 – соціальна психологія, психологія соціальної роботи

Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата психологічних наук

Київ – 2021

Дисертацією є рукопис

Робота виконана в Інституті соціальної та політичної психології НАПН України

Науковий керівник:	доктор психологічних наук, член-кореспондент НАПН України Найдьорова Любов Антонівна, заступник директора з наукової роботи Інституту соціальної та політичної психології
Офіційні опоненти:	доктор психологічних наук, професор Потапчук Євген Михайлович, завідувач кафедри психології та педагогіки Хмельницького національного університету
	кандидат психологічних наук, Венгер Ганна Сергіївна, старший викладач кафедри психології Миколаївського національного університету імені В.О. Сухомлинського, практичний психолог вищої категорії закладу дошкільної освіти №17 м. Миколаїв

Захист відбудеться 30 березня 2021 року о 13 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.457.01 в Інституті соціальної та політичної психології НАПН України за адресою: 04070, м. Київ, вул. Андріївська, 15.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Інституту соціальної та політичної психології НАПН України за адресою: м. Київ, вул. Андріївська, 15.

Автореферат розісланий «27» лютого 2021 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Л. М. Коробка

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження. Актуальність дослідження психологічних особливостей комунікативної поведінки дружин комбатантів зумовлена посиленням сімейного стресу в умовах тривалої російсько-української війни, що через подружнє спілкування впливає на морально-психологічний стан бійців (МПС) та психологічний стан дружин. Така ситуація стосується значної частини українських громадян, оскільки до участі в антитерористичній операції та операції об'єднаних сил (АТО/ООС), які стали відповіддю України на воєнну агресію РФ, залучено понад 390 тис. учасників бойових дій (УБД).

Дослідження психологічних особливостей комунікативної поведінки дружин комбатантів (як діючих військовослужбовців з наявним та відсутнім досвідом участі в АТО/ООС, так і ветеранів, демобілізованих з військових структур) має два головних напрями: травматичний аспект – пошук засобів підтримки сімей комбатантів і зниження сімейного стресу у зв'язку з участю одного з членів сім'ї у військових розгортаннях; ресурсний аспект – дослідження сім'ї як психологічного ресурсу поліпшення МПС комбатантів.

У численних закордонних дослідженнях, на яких базується система соціально-психологічної підтримки сімей військовослужбовців у різних країнах, травматичний аспект проблеми пов'язується із впливом досвіду військової служби комбатанта на життя та психологічне благополуччя членів сімей комбатантів (A. Chandra et al., K. Angelis), зокрема дружин (S. Sheppard, M. Storms, E. Allen et al., G. Steel Fisher et al.); досліджується вплив застосування різних копінг-стратегій дружин на їхній фізичний і психічний стан та соціальні стосунки (L. Andrea et al., O. Braun-Lewensohn & R. Bar), вплив соціальної підтримки на емоційну стійкість дружин упродовж участі їхніх чоловіків у «військових розгортаннях» (спец. термін від англ. deployment/розгортання – переміщення військ або техніки до місця або позиції ведення військової операції, що включає етапи перед розгортанням, під час розгортання та після розгортання) (R. Robert et al., F. Walsh, R. Everson et al., L. Rosen & L. Moghadam). Пряме запозичення результатів цих досліджень в Україні неможливе через культурні відмінності та розгортання бойових операцій не на території інших країн, а в країні проживання сімей комбатантів.

У вітчизняних дослідженнях значну увагу приділено вторинній психотравматизації сімей комбатантів – як дітей (В. Кузьменко, І. Луценко, Л. Найдьонова, Я. Омельченко, Т. Прокофієва), так і дружин (О. Кляпець, Л. Кудрик, М. Маркова, Л. Рибик, Г. Росінський, Ю. Сурмяк); адаптації різних груп, спільнот до умов і наслідків воєнного конфлікту (В. Васютинський, Л. Коробка), зокрема учасників АТО та членів їхніх сімей (І. Губеладзе, В. Мяленко); проблемам психологічної допомоги дружинам ветеранів (Н. Денисевич, Н. Журавльова). Активно досліджується ресурсна роль родини в адаптації та реабілітації учасників бойових дій після повернення додому (Ю. Акименко, Ю. Бридніков, Є. Варлакова, Л. Гридковець, О. Зарицька, О. Орловська, Т. Сила, Т. Титаренко, В. Форноляк, Г. Циганенко, Н. Череповська, Т. Яблонська), зокрема важливість підтримки воїна з боку матері, дружини та командира (О. Буряк, О. Корольчук); стосунки з членами сім'ї як чинник поліпшення психологічного стану військових на різних етапах

виконання службово-бойових завдань (Н. Агаєв, П. Волошин, О. Кокун, В. Лесков, В. Мозговий, В. Стасюк, О. Тополь).

Термін «комунікативна поведінка» (КП) широко використовується в соціогуманітарних дослідженнях для означення процесів передачі інформації між членами різноманітних груп, спільнот і культур. Особливості прояву цього явища слугують діагностичними ознаками для виявлення порушень психічного здоров'я і розвитку (DSM-V), зокрема посттравматичних стресових розладів (Б. Колодзин), поведінки особистості в умовах психотравмуючої ситуації (Н. Завацька). Комунікативна поведінка жінок у сім'ї досліджується у зв'язку з подружніми стосунками (Г. Венгер, Є. Потапчук, K. Galvin, D. Braithwaite, C. Bylund). Наголошується на таких важливих складових досліджуваного феномену в сімейному спілкуванні, як мотиваційні стилі і орієнтації (М. Apter), мовно-когнітивні та емоційні реакції на очікування (М. Miceli, C. Castelfranchi, E. Piechurska-Kuciel, E. Szymanska-Czaplak), рівень тривожності (О. Гулевич), навички копіngu (F. Dattilio, A. Jongsma Jr, S. Davis, E. Gil, M. Selekman). Проте бракує вітчизняних досліджень психологічних особливостей комунікативної поведінки дружин у подружньому спілкуванні в сім'ях комбатантів, які можуть покращити психологічний стан дружин та через подружнє спілкування сприяти покращенню МПС комбатантів на різних етапах їхньої участі у військових розгортаннях.

Соціальна актуальність та недостатня наукова розробленість проблеми зумовили вибір теми дисертаційної роботи «Психологічні особливості комунікативної поведінки дружин у сім'ях комбатантів».

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційна робота виконувалась у межах науково-дослідної роботи лабораторії психології масової комунікації та медіаосвіти Інституту соціальної та політичної психології НАПН України в межах наукової теми «Медіапсихологічні засоби профілактики та подолання наслідків деструктивних інформаційних впливів на дітей та молодь» (2017 –2019 рр., державний реєстраційний номер 0117U000195). Тему дисертаційного дослідження затверджено на засіданні вченої ради Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова (протокол №9 від 30 грудня 2015 р.), уточнено на засіданні вченої ради Інституту соціальної та політичної психології НАПН України (протокол №03/30 від 27 лютого 2020 р.) та узгоджено бюро Міжвідомчої ради з координації наукових досліджень з педагогічних і психологічних наук в Україні (протокол №2 від 31 березня 2020 р.).

Мета дослідження: виявлення психологічних особливостей ресурсної комунікативної поведінки дружин комбатантів на різних етапах участі їхніх чоловіків у військових розгортаннях, розроблення стратегій і засобів розвитку ресурсної комунікативної поведінки у системі соціально-психологічної підтримки сімей комбатантів.

Відповідно до мети визначено **завдання дослідження:**

1. Обґрунтувати теоретико-методологічні засади вивчення психологічних особливостей комунікативної поведінки дружин у сім'ях комбатантів в умовах військових розгортань та вторинної психотравматизації.

2. Розробити програму емпіричного дослідження комунікативної поведінки дружин комбатантів та виявити її особливості на різних етапах участі їхніх чоловіків у військових розгортаннях.

3. Виявити суб'єктні і процесуальні психологічні особливості комунікативної поведінки; розкрити психологічний зміст ресурсної комунікативної поведінки дружин комбатантів у подружньому спілкуванні та її особливості.

4. Розробити стратегії і засоби розвитку ресурсної комунікативної поведінки дружин у системі соціально-психологічної підтримки сімей комбатантів.

Об'єкт дослідження: подружнє спілкування в сім'ях комбатантів.

Предмет дослідження: психологічні особливості комунікативної поведінки дружин комбатантів у процесі подружнього спілкування.

Методи дослідження:

Теоретичні методи: порівняння, аналіз і узагальнення наукової літератури з різних аспектів досліджуваної проблеми.

Емпіричні методи: опитування, анкетування, тестування, глибинне інтерв'ю, фокус-групи. Для виявлення суб'єктних психологічних особливостей КП: тривожності дружин і сприймання ними ознак психотравматизації чоловіка у подружньому спілкуванні – «Шкала оцінки рівня реактивної (ситуативної) та особистісної тривожності» (Ч. Спілбергера в адаптації Ю. Ханіна) і блок «Ознаки психотравматизації в комунікативній поведінці» авторської анкети; активності дружин щодо підтримки спільнотами – блоки «Підтримка спільнот», «Звернення по допомогу», «Запити на психоемоційну підтримку» авторської анкети; саморегуляційних особливостей – «Індикатор копінг-стратегій» (Д. Амірхана), «Методика діагностики рівня розвитку рефлексивності» (А. Карпова), блок «Суб'єктивні уподобання копінг-практик» авторської анкети.

Для виявлення процесуальних психологічних особливостей КП: інформаційних та інтерактивних – блок «Формально-динамічні психологічні особливості КП» (ФДПОКП) авторської анкети; перцептивних – опитувальник «Діагностика мотиваційних орієнтацій у міжособистісних комунікаціях» (І. Ладанова та В. Уразаєвої) та блок «Поділення емоціями» авторської анкети.

Для з'ясування ролі КП дружин, яка може сприяти підтримці МПС комбатантів, – глибинні інтерв'ю з військовими психологами, капеланами, дружинами комбатантів; для визначення очікуваних характеристик ресурсної КП дружин комбатантів – фокусовані групові інтерв'ю з діючими офіцерами;

Для розвитку ресурсної КП дружин комбатантів у системі соціально-психологічної підтримки сімей комбатантів – *метод соціально-психологічного тренінгу.*

Математико-статистичні методи:

– критерії Н-Краскала-Уоліса та U-Мана-Уїтні для виявлення значущих відмінностей у характері розподілення ознаки (психологічних особливостей КП) серед груп дружин, чоловіки яких перебувають на різних етапах військових розгортань; коефіцієнт рангової кореляції Спірмена – для виявлення зв'язків між

психологічними особливостями комунікативної поведінки. Обробка даних здійснювалась із застосуванням макросів Excel 2016 і статистичного пакету SPSS Statistics (22.0).

Наукова новизна роботи:

Уперше:

– виявлено психологічні особливості комунікативної поведінки дружин у подружньому спілкуванні на окремих етапах участі комбатанта у військових розгортаннях: зниження гармонійності комунікаційних орієнтацій у подружньому спілкуванні й підвищення тривожності дружин, чиї чоловіки безпосередньо виконують завдання у районі ведення бойових дій та у дружин ветеранів; підвищення гармонійності комунікаційних орієнтацій і зниження показників тривожності у спілкуванні дружин чоловіків, які більше 9 місяців після АТО/ООС; підвищення показників сприйняття дружинами окремих ознак психотравматизації чоловіка у подружньому спілкуванні та показників особистісної тривожності дружин чоловіків, які перебувають на етапі 4-8 місяців після АТО/ООС;

– визначено зміст і побудовано модель ресурсної комунікативної поведінки дружин у сім'ях комбатантів як такої, що може покращити психологічний стан дружин та через подружнє спілкування сприяти покращенню морально- психологічного стану комбатантів; орієнтована на задоволення потреб і розв'язання проблем як дружин, так і чоловіків; у своїй основі спирається на активізацію внутрішніх ресурсів саморегуляції дружин та залучення зовнішніх соціальних ресурсів підтримки спільнот;

– виявлено психологічні особливості ресурсної комунікативної поведінки дружин комбатантів у подружньому спілкуванні, які полягають у гармонійності комунікаційних орієнтацій, що пов'язані з поділенням емоціями; ефективності саморегуляції і зниженні особистісної та реактивної тривожності; спрямованості копінг-стратегій насамперед на розв'язання проблем; прояві високого рівня рефлексії;

– розроблено стратегії розвитку ресурсної комунікативної поведінки дружин комбатантів: 1) покращення зовнішніх ресурсів (шляхом підвищення проактивності формальних інстанцій у наданні системної фахової допомоги); 2) забезпечення зростання внутрішніх ресурсів (шляхом підвищення рівня саморегуляції копінг- стратегій та рефлексії) на різних етапах участі комбатантів у військових розгортаннях;

– розроблено комплекс засобів розвитку ресурсної комунікативної поведінки дружин комбатантів: трьохетапний формат групової психосоціальної роботи; медіапсихологічні засоби саморегуляційного та психоедукаційного спрямування; структурно-організаційні засоби – рекомендації з вдосконалення існуючої системи соціально-психологічної підтримки сімей комбатантів у військових формуваннях;

Уточнено:

– поняття *вторинної психотравматизації дружин комбатантів* як травматизації, що проявляється у прямому зв'язку між тривожністю дружин і сприйняттям дружинами ознак психотравматизації чоловіка у подружньому спілкуванні;

– поняття *комунікативної поведінки* у подружньому спілкуванні дружин у сім'ях комбатантів як процесу передачі інформації між членами подружжя (у тому числі медіаопосередкованого), що має інформаційну, інтерактивну й перцептивну складові подружнього спілкування та містить складову суб'єктних емоційних станів дружин;

Набули подальшого розвитку наукові уявлення про:

– соціально-психологічний зміст підтримки дружин комбатантів на основі врахування психологічних особливостей комунікативної поведінки дружин комбатантів на різних етапах участі їхніх чоловіків у військових розгортаннях, що полягає у наданні дружинам системної проактивної фахової допомоги та інформаційно-психологічної підтримки з сімейних питань, включно з інформацією про особливості проявів бойового стресу у чоловіка, особливо у разі першої його участі у військовому розгортанні.

Практичне значення результатів дослідження полягає у можливості використання комплексу засобів розвитку ресурсної комунікативної поведінки дружин комбатантів та розробленої анкети у вітчизняній системі соціально-психологічної підтримки сімей військовослужбовців і ветеранів. Запропонована система соціально-психологічної підтримки сімей комбатантів сприятиме вдосконаленню соціально-психологічної роботи із сім'ями військовослужбовців, зокрема підрозділів, які надають соціальну та психологічну підтримку військовослужбовцям і членам їхніх сімей, соціальних служб органів місцевого самоврядування, у роботі волонтерів. Програма та основні положення дослідження можуть бути використані в системі професійної підготовки військових психологів та капеланів.

Результати дослідження **впроваджено** у діяльність психологічної служби Національної гвардії України (акт від 13.05.2020 р.), соціально-психологічну роботу із сім'ями військовослужбовців у структурі Збройних Сил України (довідка № 354/3/1962 від 28.04.2020 р.), у систему навчально-виховного процесу Національної академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного впродовж 2019-2021 навчальних років (акт від 08.06.2020 р.) та у роботі з членами сімей військовослужбовців в/ч А2860 Збройних Сил України (Київська зенітна ракетна бригада; довідка №1090 від 15.10.2020 р.).

Апробація результатів дослідження. Основні теоретичні й емпіричні положення дисертаційного дослідження були представлені на Всеукраїнській конференції «Медіатравма в умовах інформаційної війни: психологічний та педагогічний аспекти» (м. Київ, 2017); III Міжнародній науково-практичній конференції «Військова психологія у вимірах війни і миру: проблеми, досвід, перспективи» (м. Київ, 2018); Першій всеукраїнській науково-практичній конференції «Робота з травмами війни. Український досвід» (м. Київ, 2018); XXIV звітній науковій конференції Інституту соціальної та політичної психології НАПН України «Соціальна і політична психологія сьогодні: здобутки, проблеми, нові рубежі» (м. Київ, 2018); Всеукраїнській науково-практичній конференції «Сімейна політика в Україні: проблеми і перспективи розвитку» (м. Київ, 2018); Науково-практичному семінарі «Медіаторчість в сучасних українських реаліях:

протистояння медіатравмі» (м. Київ, 2018); Міжнародній науково-практичній конференції «2018-Ukrainian Mental Health Conference» (м. Київ, 2018); II International Conference on Mental Health Care (м. Київ, 2018); IV Міжнародній науково-практичній конференції «Військова психологія у вимірах війни і миру: проблеми, досвід, перспективи» (м. Київ, 2019); Усеукраїнському конгресі із соціальної психології з міжнародною участю «Соціальна психологія сьогодні: здобутки і перспективи» (м. Київ, 2019); V Міжнародній науково-практичній конференції «Військова психологія у вимірах війни і миру: проблеми, досвід, перспективи» (м. Київ, 2020); III Всеукраїнській науковій інтернет-конференції з міжнародною участю «Медіаторчість в сучасних реаліях: протистояння медіатравмі» (м. Київ, 2020), а також на засіданнях лабораторії психології масової комунікації та медіаосвіти Інституту соціальної та політичної психології НАПН України (м. Київ, 2018-2020).

Публікації. Основні положення та висновки дисертації представлено в 14 публікаціях, серед яких 5 статей – у наукових фахових виданнях, включених до переліку МОН України, з них 2 статті – у міжнародних наукових виданнях, що індексуються наукометричними базами, 9 публікацій – апробаційного характеру.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків до кожного розділу, загальних висновків, списку використаних джерел із 296 найменувань (з них 141 іноземною мовою) та 15 додатків. Загальний обсяг роботи – 370 сторінки, основний зміст роботи викладено на 190 сторінках. Дисертація містить 19 таблиць та 16 рисунків.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано актуальність проблеми дослідження, визначено об'єкт, предмет, мету, завдання, методи дослідження, наукову новизну та практичне значення, наведено дані про апробацію результатів дослідження, публікації, структуру й обсяг дисертації.

У **першому розділі** – **«Теоретико-методологічні засади дослідження комунікативної поведінки дружин у сім'ях комбатантів»** – визначено специфіку подружнього спілкування у сім'ях комбатантів. Запропоновано теоретичну модель вивчення психологічних особливостей комунікативної поведінки дружин комбатантів на різних етапах участі їхніх чоловіків у військових розгортаннях в умовах АТО/ООС.

Комунікативну поведінку дружин комбатантів розглянуто через суб'єктну і процесуальну складові. Суб'єктна – психологічні особливості комунікативної поведінки дружин комбатантів як суб'єкта комунікації; процесуальна – психологічні особливості процесу комунікативної поведінки дружин у подружньому спілкуванні, у тому числі сприйняття комбатантами ролі комунікативної поведінки дружин як фактора можливого впливу на МПС бійця. Відповідні блоки включено в *модель вивчення психологічних особливостей КП дружин у подружньому спілкуванні*: 1) суб'єктні (переживання дружинами зовнішніх обставин, що пов'язано зі стресом у сім'ї та вторинною психотравматизацією; зовнішні і внутрішні ресурси, які характеризують саморегуляцію дружин та активність щодо підтримки їх

спільнотами; 2) процесуальні (перцептивні, інформаційні, інтерактивні), в тому числі сприйняття комбатантами комунікативної поведінки дружин.

Для підтримки подружніх стосунків під час військового розгортання розглядаються три категорії поведінки: внутрішньоособистісна (intrapersonal, наприклад, позитивне мислення, ведення щоденника), налагодження зв'язків (пошук підтримки в інших) та діадна поведінка з використанням засобів комунікації (спілкування з партнером) (A. Merolla). Особливого значення набуває медіаопосередкована комунікативна поведінка (S. Carter & K. Renshaw, Houston et al.), зокрема при стресових ситуаціях, пов'язаних із сімейними проблемами й емоційними станами обох членів подружжя (S. MacDermid et al., W. Schumm, D. Bell, M. Ender, & R. Rice). Розглянуто особливості КП дружин комбатантів у контексті емоційного циклу розгортання (K. Logan, A. Van Breda, S. Pincus et al., J. Larsen et al.) – емоційного стану дружин, обумовленого етапами військового розгортання, на яких перебувають їхні чоловіки, що впливає на характер подружнього спілкування та на МПС комбатантів.

Обґрунтовано часові інтервали етапів військових розгортань для здійснення аналізу психологічних особливостей безпосередньої та медіаопосередкованої комунікативної поведінки дружин комбатантів, чії чоловіки: без досвіду участі в АТО/ООС; виконують завдання безпосередньо в районі АТО/ООС; 0-3 міс. після АТО/ООС; 4-8 міс. після АТО/ООС; більше 9 міс. після АТО/ООС; ветерани, демобілізовані з військових структур (оперативний резерв першої черги). Такий часовий розподіл етапів військових розгортань дає змогу дослідити психологічні особливості КП дружин, чоловіки яких перебувають на різних етапах розгортань.

На основі теорії сімейного стресу (R. Hill) та її модифікованих моделей подвійної ABC-X (H. McCubbin & J. Patterson), контекстної моделі сімейного стресу і копіngu (P. Boss) психологічні особливості КП дружин комбатантів як суб'єкта комунікації розглядаються у двох контекстах: емоційного реагування дружин на участь у військових розгортаннях їхніх чоловіків та контексту спілкування сім'ї із зовнішніми інстанціями (як формальними, так і неформальними). Це сприяє запобіганню вторинної психотравматизації сім'ї комбатанта (C. Figley, M. Pearrow and L. Cosgrove; P. Lester et al.). Підтримка ресурсної комунікативної поведінки дружин комбатантів сприятиме розвитку мереж зовнішніх ресурсів психоемоційної підтримки дружин спільнотами (B), посилюватиме їхні внутрішні ресурси саморегуляції і в такий спосіб впливатиме на надання значення (C) стресовим подіям (A), якими є участь та/або повторна участь чоловіка в АТО/ООС, що в результаті зменшуватиме ризик виникнення кризи у подружньому спілкуванні (X) з її негативним впливом на морально- психологічний стан комбатантів і психологічний стан дружин.

Запропоновано визначення *ресурсної комунікативної поведінки* дружин у подружньому спілкуванні – це поведінка, яка може покращити психологічний стан дружин і в такий спосіб сприяти покращенню морально-психологічного стану комбатантів; орієнтована на задоволення потреб та розв'язання проблем як дружин, так і чоловіків, у своїй основі має спиратися на активізацію внутрішніх ресурсів

саморегуляції дружин та залучення зовнішніх соціальних ресурсів підтримки спільнот.

У другому розділі – **«Психологічні особливості комунікативної поведінки дружин комбатантів на різних етапах участі їхніх чоловіків у військових розгортаннях»** – представлено програму, інструментарій та методи емпіричного дослідження. Висвітлено очікування чоловіків щодо контексту комунікативної поведінки дружин як складової впливу на морально-психологічний стан бійців. Проаналізовано психологічні особливості комунікативної поведінки дружин комбатантів на різних етапах участі їхніх чоловіків у військових розгортаннях. Виявлено психологічні особливості ресурсної комунікативної поведінки дружин комбатантів.

Емпірична частина дослідження складалася з 3 етапів: *пошукового* – дослідження ролі КП дружин як чинника впливу на МПС бійця на різних етапах військових розгортань та конструювання авторської анкети; *основного* – дослідження психологічних особливостей комунікативної поведінки дружин на різних етапах участі їхніх чоловіків у військових розгортаннях і визначення психологічних особливостей ресурсної комунікативної поведінки; *апробаційного* – розробка стратегій та випробування засобів розвитку ресурсної КП дружин комбатантів у системі соціально-психологічної підтримки сімей військовослужбовців і ветеранів.

Загальна кількість досліджуваних становила 492 осіб. На *пошуковому* проведено фокус-групу з 30 офіцерами; 20 глибинних інтерв'ю (13 – з військовими психологами і капеланами, 7 – з дружинами комбатантів), опитано 27 капеланів. *Вибірка основного етапу* формувалася з урахуванням обмежень, пов'язаних з ризиками воєнного часу, і складала 135 дружин комбатантів. Сформовано 6 вибірових сукупностей відповідно до етапу розгортання, на якому перебувають чоловіки досліджуваних дружин: 1) без досвіду АТО/ООС (n=10); 2) безпосередньо в районі ведення АТО/ООС (n=12); 3) після АТО/ООС до 3-х міс. (n=10); 4) після АТО/ООС 4-8 міс. (n=20); 5) після АТО/ООС більше 9 міс. (n=33); 6) ветерани (n=42). На *апробаційному етапі* було залучено 280 дружин комбатантів.

За результатами глибинних інтерв'ю та опитування офіцерів і капеланів сформульовано припущення, що комунікативна поведінка дружин може бути ресурсною і виступати підтримуючим фактором під час переживання бійцем важких психоемоційних станів. Водночас, контекст сімейних проблем може зумовлювати погіршення МПС бійця. Виявлено специфіку сімейних проблем (побутових, батьківських та ін.) на різних етапах розгортань (перед відправленням в район ведення АТО/ООС, під час перебування та після повернення), для кожного з яких характерні емоційні переживання дружин і напруга в подружньому спілкуванні.

Суб'єктні психологічні особливості КП дружин комбатантів, а саме переживання зовнішніх обставин (етапів розгортання), досліджувалися на основі показників особистісної і реактивної тривожності (ОТ/РТ) та ознак психотравматизації в КП (сприймання дружинами ознак психотравматизації чоловіка через складнощі у спілкуванні з ним, його ізольованість і супротив отриманню допомоги, а також зміни у його поведінці).

Виявлено, що серед дружин, які не є військовослужбовцям ($n=67$): 53,7% мають високу РТ та 58,2% високу ОТ. Серед дружин, які є військовими ($n=64$): високу РТ мають 28,1%, а високу ОТ – 18,8%. Відмінності між цими групами є значущими: РТ – $p \leq 0,001$; ОТ – $p \leq 0,001$ (U-критерій Мана-Уїтні).

При порівнянні показників тривожності та ознак психотравматизації в КП серед основних досліджуваних субвибірок (Н-критерій Краскала-Уоліса) виявлено статистично значущі відмінності: для РТ – $p \leq 0,05$, для ОТ – $p \leq 0,001$ (див. рис.1; рис.2, №1) та для окремих ознак психотравматизації (див. рис.2, №2).

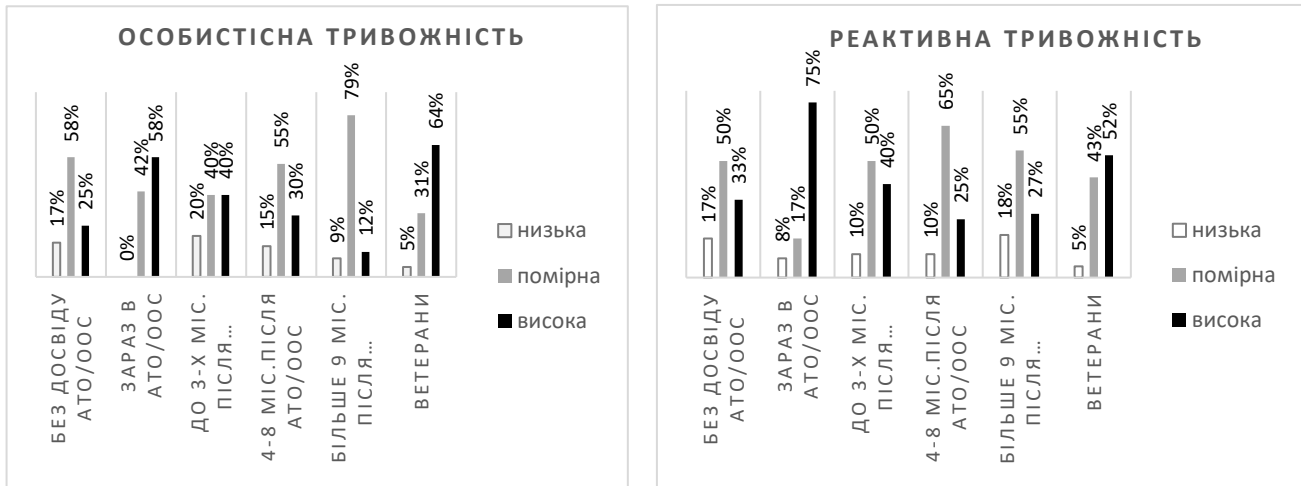

Рис. 1 Розподіл показників РТ і ОТ дружин комбатантів на різних етапах участі їхніх чоловіків у військових розгортаннях ($n=129$)

Найвищий відсоток дружин з високою тривожністю та сприйняття ними ознак психотравматизації чоловіка у подружньому спілкуванні виявлено в групі етапу виконання чоловіками завдань безпосередньо в районі ведення АТО/ООС та у дружин ветеранів (рис.2).

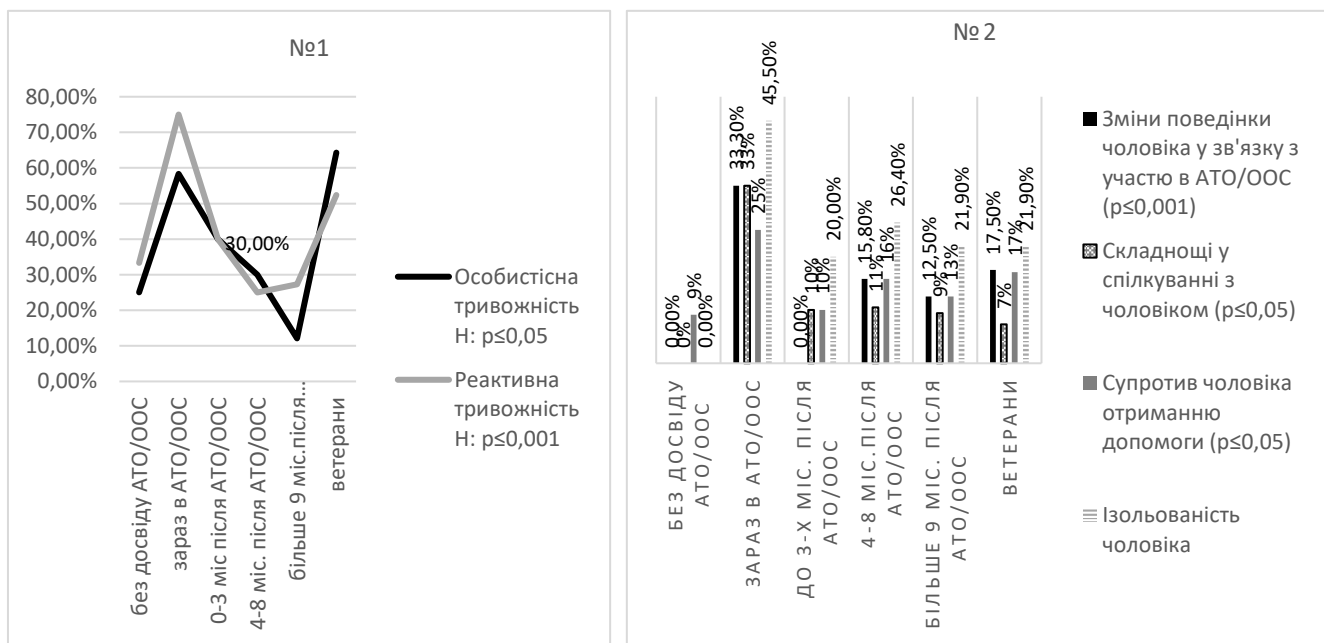

Рис.2. Переживання дружинами комбатантів зовнішніх обставин (етапів розгортання, на яких перебувають їхні чоловіки): №1 – висока РТ і ОТ, у %; №2 – ознаки психотравматизації в КП (відповіді «дуже часто» і «часто» у %)

Серед дружин, чиї чоловіки на етапах без досвіду участі в АТО/ООС та більше 9 міс. після АТО/ООС, спостерігається найменший відсоток жінок з високою тривожністю. На етапі 4-8 міс. після АТО/ООС спостерігаються дещо підвищені показники тривожності, що пов'язано з вищими показниками сприйняття дружинами окремих ознак психотравматизації чоловіка у подружньому спілкуванні через зміни у його поведінці у зв'язку з участю в АТО/ООС та ізолюваністю (рис.2, №2). Форма медіаопосередкування КП (аудіо, текстова, відео) значуще не пов'язана із тривожністю.

Кореляційний аналіз (коефіцієнт рангової кореляції Спірмена) виявив прямі зв'язки між показниками ОТ та ознаками психотравматизації в КП (складнощі у подружньому спілкуванні – $\rho=0,40$, $p\leq 0,001$; ізолюваність чоловіка – $\rho=0,31$, $p\leq 0,001$; супротив чоловіка отриманню допомоги – $\rho=0,40$, $p\leq 0,001$; зміни у поведінці чоловіка у зв'язку з його участю в АТО/ООС – $\rho=0,30$, $p\leq 0,001$), що підтверджує наявність підґрунтя для формування ознак *вторинної психотравматизації* і потребу надання психоемоційної підтримки дружинам комбатантів з урахуванням етапу залучення їхніх чоловіків до військового розгортання.

Порівняльний аналіз процесуальних психологічних особливостей КП дружин комбатантів (Н-критерій Краскала-Уоліса) між досліджуваними субвибірками виявив статистично значущі відмінності для показників гармонійності комунікаційних орієнтацій ($p\leq 0,05$; рис.3, №1) та емоційного поділення (радістю, $p\leq 0,05$; рис.3, №2).

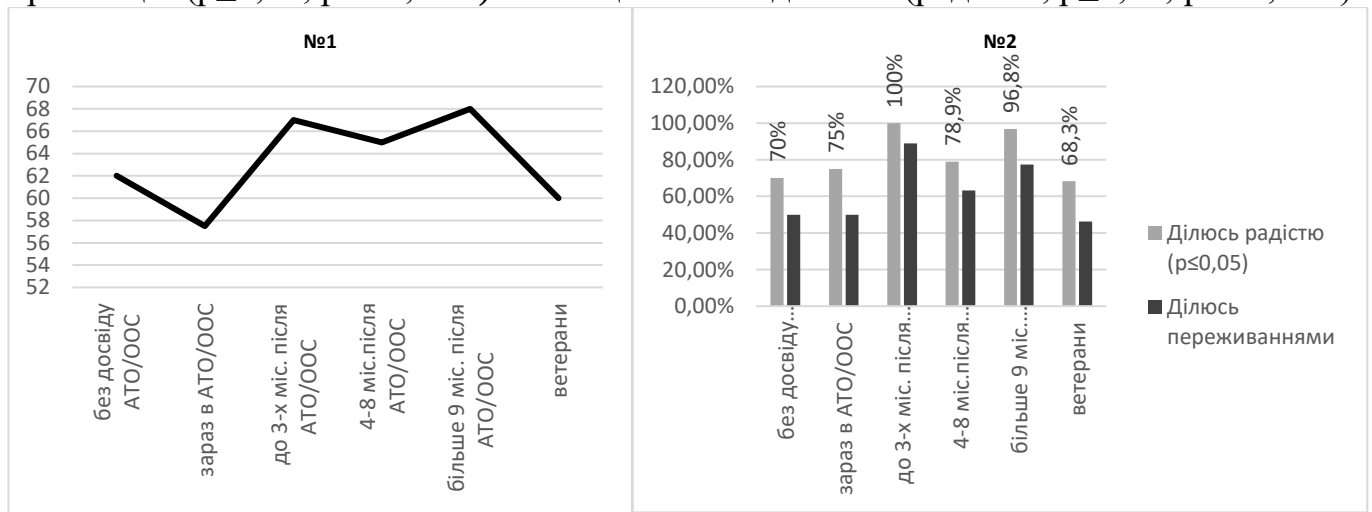

Рис. 3. Порівняння процесуальних психологічних особливостей КП дружин комбатантів, чиї чоловіки перебувають на різних етапах військових розгортань: №1 – гармонійність комунікаційних орієнтацій (медіана); №2 – поділення емоціями (відповіді «так» у %)

Психологічними особливостями ресурсної КП, які покладено в основу моделі ресурсної комунікативної поведінки (рис.4), є зростання гармонійності комунікаційних орієнтацій та поділення емоціями у подружньому спілкуванні, які пов'язані з підвищенням ефективності способів саморегуляції ($\rho=0,18-0,65$; $p\leq 0,01$) та зниженням особистісної ($\rho = -0,32$; $p\leq 0,01$) і реактивної тривожності ($\rho=-0,23$; $p\leq 0,01$).

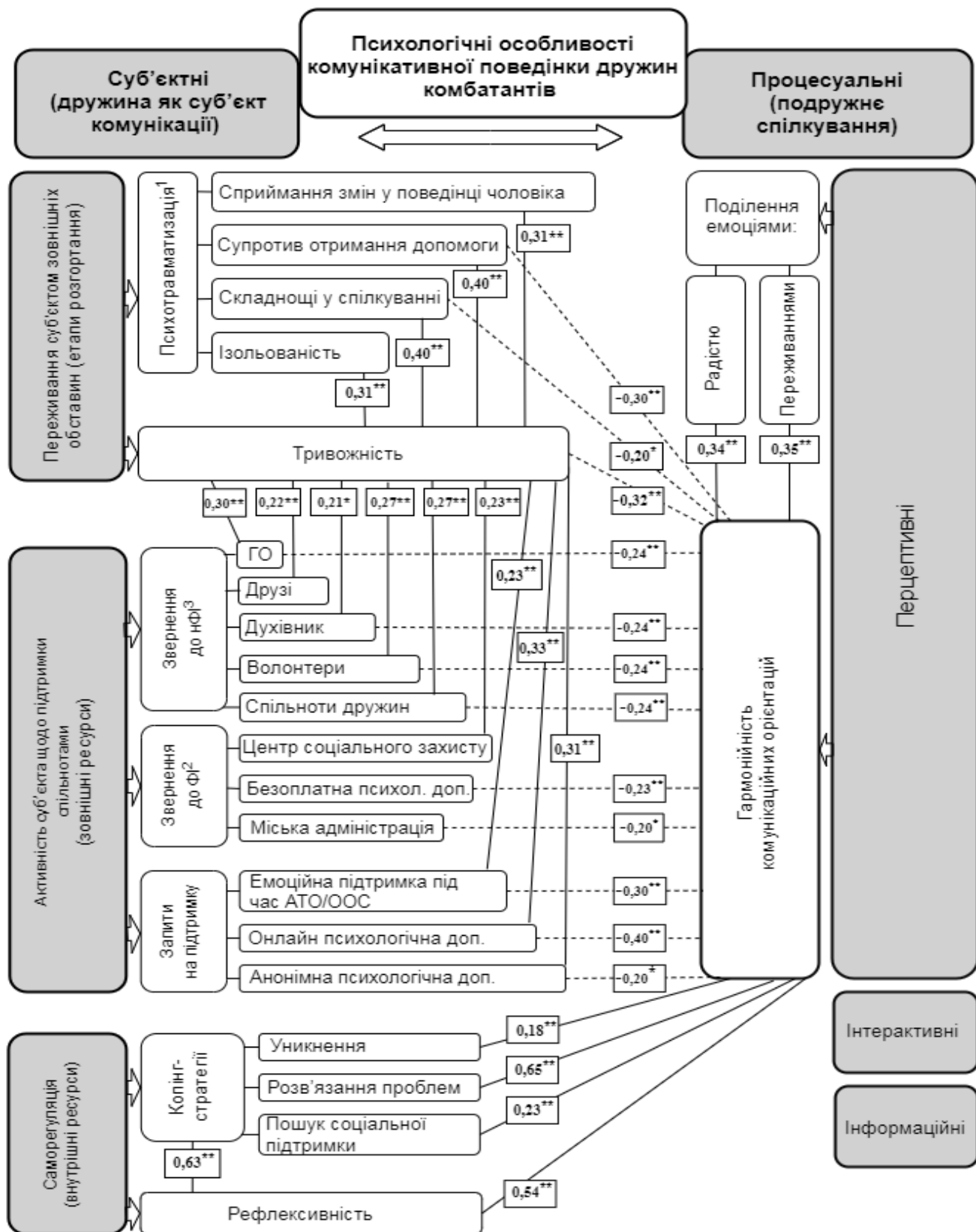

Рис. 4. Модель психологічних особливостей ресурсної комунікативної поведінки дружин комбатантів у подружньому спілкуванні (ресурсна КП)

Примітки: 1(Психотравматизація) – сприйняття дружинами ознак психотравматизації чоловіка в подружньому спілкуванні; 2(ФІ) – формальні інстанції; 3 (нФІ) – неформальні інстанції; психол. доп. – психологічна допомога; * – значущість $\leq 0,05$, ** – значущість $\leq 0,01$

Додатково виявлено прямі зв'язки тривожності з досвідом звернень по допомогу (як складової зовнішніх ресурсів), що відображаються зверненнями до неформальних інстанцій на протигагу формальним. До *формальних інстанцій* належать центр соціального захисту населення, міська адміністрація, військова частина, Міністерство у справах ветеранів, гаряча лінія МОУ/НГУ, психолог військової частини, шкільний психолог, безоплатна та платна психологічна допомога; до *неформальних* – спілка учасників бойових дій, громадські організації, волонтери, спільноти дружин, Facebook-групи, друзі, колеги, духівник. Також виявлено обернені зв'язки гармонійності комунікаційних орієнтацій зі зверненнями по допомогу з психоемоційних питань, що дає змогу проактивно покращувати залучення зовнішніх ресурсів спільнот при зниженні гармонійності подружнього спілкування.

Психологічні особливості залучення жінками *зовнішніх ресурсів КП* простежуються у тому що: дружини, які найбільше потребують фахової психоемоційної підтримки (мають високу тривожність), найменше звертаються по допомогу до формальних фахових інстанцій (ФІ); чим вищий рівень тривожності, тим більше дружини комбатантів звертаються за психологічною підтримкою до неформальних інстанцій (нФІ, рис. 4); у жінок з високою тривожністю наявний неартикульований запит на персональну психологічну та інформаційно-психологічну підтримку з сімейних питань; запит на інформацію про особливості проявів бойового стресу у чоловіка, зокрема у разі його першого військового розгортання.

Психологічні особливості *внутрішніх ресурсів КП* знаходять вияв у наступному: дружини, які мають вищі показники застосування копінг-стратегій, особливо стратегії розв'язання проблем та вищий рівень рефлексії, мають вищий рівень гармонійності комунікаційних орієнтацій; у жінок з високим рівнем тривожності статистично значуще зменшується застосування копінг-стратегії розв'язання проблем, звужується діапазон використання копінг-стратегій пошуку соціальної підтримки й уникнення.

У третьому розділі – **«Розвиток ресурсної комунікативної поведінки дружин комбатантів у системі соціально-психологічної підтримки сімей комбатантів»** – запропоновано стратегії і засоби розвитку психологічних особливостей ресурсної КП. Висвітлено роль підтримки ресурсної КП дружин комбатантів у системах соціально-психологічної роботи з сім'ями комбатантів. Запропоновано структурно-організаційні засоби розвитку ресурсної КП дружин комбатантів.

Запропоновано дві *стратегії розвитку психологічних особливостей ресурсної КП дружин комбатантів*: 1) орієнтована на покращення зовнішніх ресурсів (шляхом підвищення проактивності формальних інстанцій у наданні системної фахової допомоги); 2) забезпечення зростання внутрішніх ресурсів (шляхом підвищення рівня саморегуляції з урахуванням специфіки етапу військового розгортання, на якому перебуває комбатант).

Для реалізації стратегій *розроблено соціально-психологічні засоби* у форматі трьохетапної групової психосоціальної роботи, яка включає інформаційний, психологічний, консультаційний блоки та медіапсихологічні засоби саморегуляційного і психоедукаційного спрямування.

Виявлено необхідність підвищення ролі ресурсної КП дружин комбатантів як фактору можливого впливу на МПС діючих військовослужбовців і мобілізаційного резерву (ветеранів). На основі аналізу міжнародного досвіду та локального впровадження соціально-психологічних засобів *запропоновано структурно-організаційні засоби* розвитку ресурсної КП дружин комбатантів (рис.5) і рекомендації з вдосконалення існуючої системи соціально-психологічної підтримки.

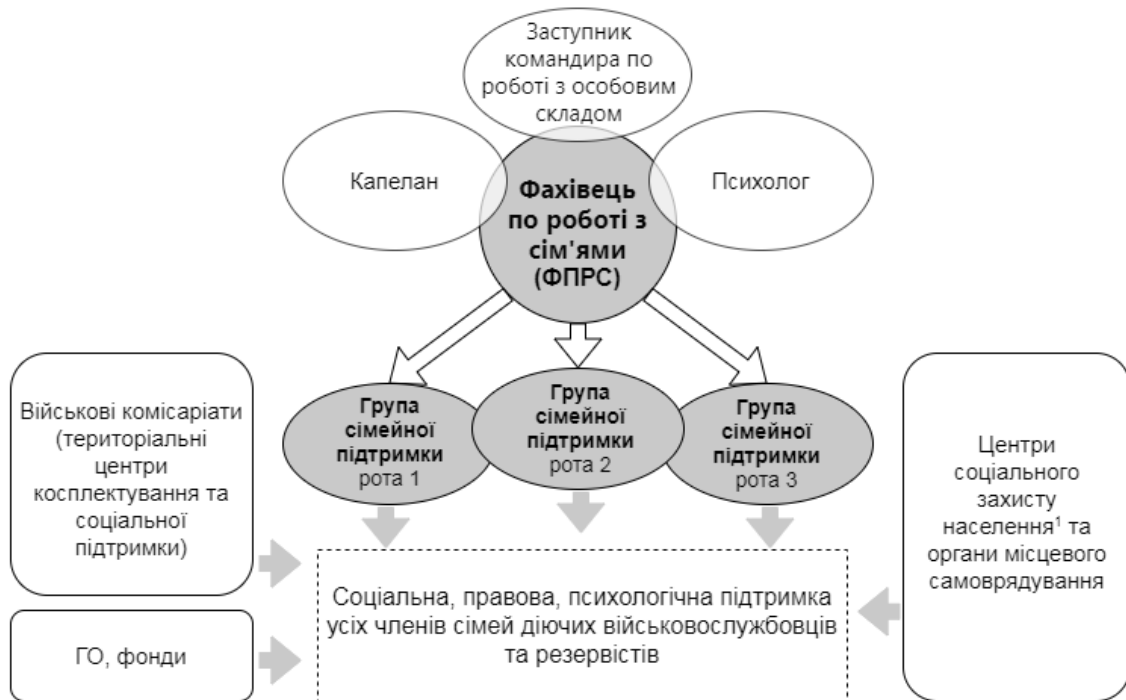

Рис. 5. Структурно-організаційні засоби соціально-психологічної підтримки сімей комбатантів на рівні батальйону

Примітки: 1 – усі державні установи, які надають соціальні послуги

Рекомендації з вдосконалення існуючої системи соціально-психологічної підтримки сімей військовослужбовців у військових формуваннях включають три рівні забезпечення (структурний, організаційний, змістовий), враховують використання групових форм роботи та медіаопосередковані канали комунікації, психологічні особливості комунікативної поведінки дружин на різних етапах участі їхніх чоловіків у військових розгортаннях, соціальні запити дружин на допомогу, підтримку та інформацію.

ВИСНОВКИ

У дисертації наведено теоретичне узагальнення і нове вирішення наукової проблеми, що полягає у виявленні психологічних особливостей комунікативної поведінки дружин у сім'ях комбатантів, які можуть покращити психологічний стан дружин і в такий спосіб сприяти покращенню морально-психологічного стану комбатантів на різних етапах їхньої участі у військових розгортаннях. Отримані результати дослідження дозволяють зробити наступні висновки:

1. Комунікативна поведінка дружин комбатантів у подружньому спілкуванні як процес передачі інформації між членами подружжя містить суб'єктні психологічні особливості (психоемоційний стан дружин) і процесуальні психологічні особливості (інформаційні, інтерактивні та перцептивні складові подружнього спілкування) та включає компонент медіаопосередкованого спілкування. Ресурсну комунікативну поведінку дружин у подружньому спілкуванні визначено як поведінку, яка може покращити психологічний стан дружин і в такий спосіб сприяти покращенню морально-психологічного стану чоловіків.

2. Визначено психологічні особливості комунікативної поведінки дружин, чий чоловіки перебувають на різних етапах військових розгортань. У групах жінок, чий чоловіки виконують завдання безпосередньо в районі ведення АТО/ООС або є демобілізованими ветеранами, – високі показники тривожності та підвищення сприйняття дружинами у подружньому спілкуванні окремих ознак психотравматизації чоловіка і найнижчі показники поділення з чоловіком позитивними емоціями та гармонійності комунікаційних орієнтацій. Для дружин, чий чоловіки на етапі більше 9 місяців після АТО/ООС, – характерні найнижчі показники тривожності та найвищі показники гармонійності; на етапі 4-8 місяців після АТО/ООС – дещо підвищені показники тривожності, що пов'язано з вищими показниками сприйняття дружинами окремих ознак психотравматизації чоловіка у подружньому спілкуванні.

Комунікативна поведінка дружин на різних етапах участі їхніх чоловіків у військових розгортаннях може виступати підтримуючим фактором під час переживання бійцем важких психоемоційних станів, а також у контексті сімейних проблем зумовлювати погіршення морально-психологічного стану комбатанта, що так само може впливати на виконання ним службово-бойових завдань.

3. *Виявлено, що суб'єктні психологічні особливості* комунікативної поведінки дружин комбатантів проявляються у зростанні показників тривожності у зв'язку з частішими проявами ознак психотравматизації чоловіка у подружньому спілкуванні; збільшенні частоти звернень по допомогу із психоемоційних питань до неформальних інстанцій (друзі, громадські організації, волонтери, спільноти дружин) на противагу формальним; збільшенні запиту на персональну психологічну та інформаційно-психологічну підтримку з сімейних питань.

Процесуальні психологічні особливості комунікативної поведінки дружин комбатантів характеризуються переважно перцептивною складовою, а саме: зв'язками показників поділення емоціями у подружньому спілкуванні з гармонійністю комунікаційних орієнтацій, яка визначається сукупністю таких параметрів, як прийняття партнера, пошук компромісу у взаємодії та адекватність сприйняття і розуміння партнера.

Розкрито психологічний зміст ресурсної комунікативної поведінки дружин комбатантів у подружньому спілкуванні як поведінки, що орієнтована на задоволення потреб і розв'язання проблем як дружин, так і чоловіків, покращення їхнього психологічного стану; на активізацію внутрішніх ресурсів саморегуляції, та залучення підтримки спільнот. Визначено психологічні особливості *ресурсної* комунікативної поведінки дружин комбатантів, що виявляються у зростанні

гармонійності комунікаційних орієнтацій і поділенні емоціями у процесі подружнього спілкування, які пов'язані з такими суб'єктивними складовими, як підвищення ефективності способів саморегуляції ($\rho=0,18-0,65$; $p\leq 0,01$) та зниження особистісної ($-0,32$; $p\leq 0,01$) і реактивної тривожності ($\rho=-0,23$; $p\leq 0,01$).

4. Розроблені стратегії розвитку ресурсної комунікативної поведінки дружин комбатантів можуть сприяти покращенню зовнішніх ресурсів шляхом підвищення проактивності формальних інстанцій у наданні системної фахової допомоги дружинам і сприяти зростанню їхніх внутрішніх ресурсів шляхом підвищення рівня саморегуляції копінг-стратегій та рефлексії з урахуванням специфіки етапів військового розгортання. Запропоновані соціально-психологічні засоби (трьохетапний формат групової психосоціальної роботи та медіапсихологічні засоби) і структурно-організаційні засоби та рекомендації з вдосконалення існуючої системи соціально-психологічної підтримки сімей військовослужбовців у військових формуваннях, які можуть сприяти реалізації розроблених стратегій.

Перспективу подальших досліджень вбачаємо у вивченні психологічних особливостей комунікативної поведінки дружин комбатантів на різних етапах участі комбатантів у військових розгортаннях у форматі лонгітюдного дослідження як моніторингову складову діяльності підрозділу соціально-психологічної підтримки сімей комбатантів; у розширенні діапазону дослідження від комунікативної поведінки дружин до АВСХ-моделі сімейного стресу, включаючи дослідження психологічних особливостей і дружин, і чоловіків.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

А) Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

Статті у наукових фахових виданнях, затверджених МОН України:

1. Дідик, Н. Ф. (2018). Вплив сімейних проблем на психологічний стан військовослужбовців під час АТО. *Наукові студії із соціальної та політичної психології*, 41(44), 68-80.

2. Дідик, Н. Ф. (2019). Особливості організації групової психологічної роботи з дружинами військовослужбовців: від соціальної потреби до індивідуального запиту. *Актуальні проблеми психології: Том. XI: Психологія особистості. Психологічна допомога особистості*, 19, 100-120.

3. Дідик, Н. Ф. (2019). Система роботи із сім'ями військовослужбовців: порівняльний аналіз досвіду США, Канади, Великої Британії. *Наукові студії із соціальної та політичної психології*, 44(47), 37-51. doi: 10.33120/ssj.vi44(47).115.

Публікації у виданнях, які входять до міжнародних наукометричних баз:

4. Дідик, Н. Ф. (2018). Соціально-психологічна підтримка членів родин військовослужбовців як чинник впливу на морально-психологічний стан бійця під час виконання завдань у зоні АТО. *Український психологічний журнал*, 1(7), 41-57.

5. Умеренкова, Н. Ф. (2020). Індивідуально-психологічні особливості дружин комбатантів з різним досвідом війни їхніх чоловіків. *Психологічний часопис*, 6(4), 213-228. doi: 10.31108/1.2020.6.4.18.

Б) Опубліковані праці апробаційного характеру:

6. Дідик, Н. Ф. (2018). Уявлення офіцерів про сім'ю як чинник психологічного стану військовослужбовців. В *Сімейна політика в Україні: проблеми і перспективи розвитку: матеріали всеукр. наук.-практ. конф.* (с. 41-45). Київ.

7. Дідик, Н. Ф. (2018). Роль сім'ї у підтримці психологічного стану військовослужбовця на різних етапах виконання службово-бойового завдання. В *Робота з травмами війни. Український досвід: матеріали I всеукр. наук.-практ. конф.* (с. 48-51). Київ.

8. Дідик, Н. Ф. (2018). Соціально-психологічні передумови використання медіапсихологічних засобів у груповій роботі з дружинами комбатантів. В *Медіаторчість в сучасних українських реаліях: протистояння медіатравмі»: матеріали науково-практичного семінару*. Київ. Взято з <https://bit.ly/38zr9nW>

9. Didyk, N. (2018). Features of Psychosocial Support of Combatants' Wives. *Mental Health Global Challenges XXI Century*. Взято з <https://bit.ly/3gTt5Zq>

10. Умеренкова, Н. Ф. (2019с). Використання медіапсихологічних засобів у груповій роботі з дружинами військовослужбовців. В *Соціальна психологія сьогодні: здобутки і перспективи: матеріали доповідей учасників II Всеукр. конгресу із соціальної психології* (с. 111-115). Київ. Взято з <https://bit.ly/2GyIOkb>.

11. Умеренкова, Н. Ф. (2020). Система підтримки сімей військовослужбовців під час циклу розгортання: досвід США та Канади. В *Військова психологія у вимірах війни і миру: проблеми, досвід, перспективи: матеріали V Міжнар. наук.-практ. конф.* (с. 137-140). Київ.

12. Умеренкова, Н. Ф. (2020). Ресурсність комунікативної поведінки дружин комбатантів у соціальних мережах. В *Медіаторчість в сучасних реаліях: протистояння медіатравмі: матеріали Всеукр. наук. інтернет-конф. (з міжнар. участю)*. Київ. Взято з <https://bit.ly/3sf6LQN>

В) Опубліковані праці, які додатково відображають наукові результати:

13. Циганенко, Г., П'яста, Р., & Дідик, Н. (2018). *Любити, Жити і Чекати. Путівник для родин військових, які перебувають у зоні бойових дій*. Львів: Колесо. Взято з <https://bit.ly/3567KK4>

14. Череповська, Н. І., Дідик, Н. Ф. (2019). *Медіапсихологічні ресурси подолання травми війни. Практичний посібник*. [Електронний ресурс]. Взято з <https://bit.ly/353yJ98>

АНОТАЦІЯ

Умеренкова Н.Ф. Психологічні особливості комунікативної поведінки дружин у сім'ях комбатантів. – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата психологічних наук за спеціальністю 19.00.05 – соціальна психологія; психологія соціальної роботи. – Інститут соціальної та політичної психології НАПН України. – Київ, 2021.

Дослідження присвячено вивченню психологічних особливостей комунікативної поведінки дружин комбатантів у процесі подружнього спілкування на різних етапах участі їхніх чоловіків у військових розгортаннях в умовах АТО/ООС. Визначено психологічні особливості ресурсної комунікативної поведінки дружин комбатантів у подружньому спілкуванні, які полягають у гармонійності комунікаційних орієнтацій, що пов'язані із поділенням емоціями; ефективності саморегуляції і зниженні особистісної та реактивної тривожності; спрямованості копінг-стратегій насамперед на розв'язання проблем; прояві високого рівня рефлексії. Запропоновано стратегії та засоби розвитку психологічних особливостей ресурсної комунікативної поведінки дружин комбатантів, орієнтовані на покращення їхніх зовнішніх і внутрішніх ресурсів. Пропонується трьохетапний формат групової психосоціальної роботи; медіапсихологічні засоби саморегуляційного та психоедукаційного спрямування; структурно-організаційні засоби – рекомендації з вдосконалення існуючої системи соціально-психологічної підтримки сімей військовослужбовців у військових формуваннях.

Ключові слова: комунікативна поведінка, дружини комбатантів, дружини військовослужбовців, соціально-психологічна підтримка, сім'ї військовослужбовців, військове розгортання, АТО, ООС.

АННОТАЦИЯ

Умеренкова Н.Ф. Психологические особенности коммуникативного поведения жён в семьях комбатантов. – На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата психологических наук по специальности 19.00.05 – социальная психология; психология социальной работы. – Институт социальной и политической психологии НАПН Украины. – Киев, 2021.

В работе представлены результаты исследования психологических особенностей коммуникативного поведения жён комбатантов в процессе супружеского общения на разных этапах участия их мужей в боевых развертываниях. Выделено психологические особенности ресурсного коммуникативного поведения, которые заключаются в гармоничности коммуникационных ориентаций, связанных с разделением эмоций; эффективности саморегуляции и снижении личностной и реактивной тревожности; направленности копинг-стратегий прежде всего на решение проблем; проявлении высокого уровня рефлексии. Предложено стратегии и средства развития психологических особенностей ресурсного коммуникативного поведения жён комбатантов, ориентированные на улучшение их внешних и внутренних ресурсов. Предложено трёхэтапный формат групповой психосоциальной работы; медиапсихологические средства саморегуляционной и психоедукационной

направленности; структурно-организационные средства – рекомендации по улучшению существующей системы социально-психологической поддержки семей военнослужащих в военных структурах.

Ключевые слова: коммуникативное поведение, жёны комбатантов, жёны военнослужащих, социально-психологическая помощь, семьи военнослужащих, военное развёртывание, этапы развёртывания АТО, ООС.

ABSTRACT

Umerenkova N. Psychological characteristics of communicative behaviour of wives in combatant families. – Manuscript.

Thesis for Candidate Degree in Psychological Sciences in specialty 19.00.05 – Social Psychology; Psychology of Social Work. – Institute of Social and Political Psychology of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine, Kyiv, 2021.

The study is dedicated to the research on psychological characteristics of communicative behaviour of combatants' wives in the process of marital communication at different stages of their husbands' military deployments through Anti-terrorist operation/Join forces operation (ATO/JFO).

Theoretical analysis of the problem of combatants' wives' communicative behaviour in marital communication is carried out. The analysis shows that the communicative behaviour of combatants' wives in marital communication is a process of information transfer between spouses, which contains subjective psychological features (psycho-emotional state of wives) and procedural psychological features (informational, interactive and perceptual components of marital communication) and includes a media-mediated component of communication.

The expectations of combatants regarding the context of wives' communicative behaviour as a component of the influence upon the moral and psychological state of combatants are analyzed. It has been found out that wives' communicative behaviour can give resource and support a combatant during difficult psycho-emotional states. It has also been found that family problem context can lead to decrease of the moral and psychological state of combatants.

The time frames of deployment stages are justified for study psychological features of combatant wives' communicative behaviour, whose husbands are at different stages of military deployment: 1) without experience of ATO/JFO deployment; 2) current ATO/JFO deployment; 3) up to 3 months after ATO/JFO deployment; 4) 4 to 8 months after ATO/JFO deployment; 5) more than 9 months after ATO/JFO deployment (but not more than 2 years); 6) veterans demobilized from military structures.

The psychological features of communicative behaviour of wives whose husbands are at different stages of military deployment are determined (using the H-test by Kraskal Wallis). The highest index of anxiety and wives' perception of husbands' psychotrauma signs in marital communication is typical for groups of wives whose husbands are currently ATO/JFO deployed and wives of veterans as well. At these stages also the lowest levels of harmony of communication orientations has been found out. For wives whose husbands at stage more than 9 months after ATO/JFO deployment - the lowest indicators of anxiety and

the highest indicators of harmony are representative. At the stage of 4-8 months after ATO/JFO deployment slightly increased rates of anxiety, which is associated with higher rates of wives' perception of husbands' psychotrauma signs in marital communication.

There have also been revealed the direct links (the rank Spearman coefficient) between indicators of wives' anxiety and wives' perception of husbands' psychotrauma signs in marital communication, which confirms the existence of a basis for the formation signs of wives' secondary psychotrauma.

The psychological content of resource communicative behaviour of combatants' wives in marital communication is revealed, as well as behaviour that is focused on meeting the needs and solving problems of both a wives and husbands, improving their psychological state; to intensify internal resources of self-regulation and attract the support of communities. Psychological features of resource communicative behaviour of combatants' wives in marital communication are described. It involves the harmony of communication orientations connected with the emotional sharing; effectiveness of self-regulation and reduction of personal and reactive anxiety; focus of coping strategies is primarily on problem solving; manifestation of a high level of reflection.

Based on the findings two key strategies for development combatants' wives' resourceful communicative behaviour are suggested: 1) improvement external resources by raising proactivity of formal authorities with providing regular professional support 2) ensuring the growth of internal resources by increasing self-regulation skills with account of deployment stages specifics.

For strategy implementing the set of tools has been developed and tested. It can be used for development of resourceful communicative behaviour of combatants' wives: three-stage group psychosocial work, which includes informational, psychological, and counselling stages; media psychological tools of self-regulative and psychoeducational orientation. Based on the results, structural and organizational tools are suggested for improvement the resource communicative behaviour of combatants' wives in the format of recommendations for strengthening of existing military families social and psychological support system in military formations.

Key words: communicative behaviour, combatant wives, servicemen wives, social and psychological support, military family, deployment of combat operations, cycle of deployment, military deployment, anti-terrorist operation.

Підписано до друку .25.02.2021.
Формат 60х90/16.
Папір офсетний. Друк на різнографі.
Гарнітура Times New Roman.
Умовн. друк. арк. 0,9. Тираж 100 прим.